

KARJIEF

KARATAY JOURNAL OF ISLAMIC ECONOMICS AND FINANCE

Mohamed Khalifa A BEN SHABAN¹, Tawfik AZRAK²

Libya'daki Vakıf Kurumunun Sürdürülebilirlik ve Sosyal Adaletin Sağlanmasındaki Rolü: Sorunlar ve Çözüm Önerileri

ÖZ

Vakıflar, İslam tarihinde önde gelen dini ve ekonomik kurumlardan biri olarak kabul edilmektedir. Sosyal dayanışma ilkelerini güçlendirmede, dini ve eğitimsel faaliyetleri desteklemede ve aynı zamanda yüzyıllar boyunca yerel toplulukların gelişimine katkıda bulunmada önemli bir rol oynamışlardır. Bu araştırma, Libya'daki vakıf yönetiminin mevcut durumunu incelemeyi amaçlamakta; bu kurumun tarihî ve hukukî çerçevesini analiz ederek, toplum dengesini sağlamak amacıyla toplumun bazı kesimlerini desteklemedeki ekonomik ve sosyal rollerini ortaya koymaktadır. Çalışma, özellikle siyasi ve ekonomik değişimlerin bu kurumun sürdürülebilirliğini ve etkinliğini nasıl etkilediğine odaklanarak, vakıf sisteminin karşı karşıya olduğu zorlukları ele almaktadır. Ayrıca, mevcut sorunların çözümünde ve vakıf yönetiminin etkinliğinin artırılmasında yerel bir idarî model olarak İbaziyye mezhebine özgü Azzabe sistemine ışık tutulmaktadır. Bu sistem, toplumsal katılımı ve halk nezdindeki güveni tesis etmede potansiyel bir çözüm olarak değerlendirilmektedir. Araştırma, betimsel ve analitik yöntemlere dayanmakta olup, yeterince incelenmemiş olan Azzâbe sistemi aracılığıyla yerel bir yönetim modeli sunmasıyla dikkat çekmektedir. Ayrıca, bu kurumun sosyal adalet ilkeleri ve sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle uyumlu şekilde etkinliğini artırmayı hedefleyen bir dizi reform önerisi de sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Ekonomisi, Vakıf, Libya, Azzabe, İbaziyye.

JEL Kodları: Z12, I38, Q01

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İslam Ekonomisi ve Finansı Bölümü. mohamedkhalifaa.benshaban@student.asbu.edu.tr, ORCID: 0009-0008-1632-2473

² Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İslam Ekonomisi ve Finansı Anabilim Dalı. tawfik.azrak@asbu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9059-2115

The Role of Waqf Institutions in Libya in Ensuring Sustainability and Social Justice: Challenges and Proposed Solutions

ABSTRACT

Waqf institutions are recognized as prominent religious and economic entities throughout Islamic history. They have played a vital role in strengthening the principles of social solidarity, supporting religious and educational activities, and contributing to the development of local communities over the centuries. This study aims to examine the current state of waqf management in Libya by analyzing its historical and legal framework and highlighting its economic and social functions in supporting segments of society to maintain social balance. The research particularly focuses on how political and economic transformations have influenced the sustainability and effectiveness of the waqf system, addressing the key challenges it faces today. Furthermore, the study sheds light on the Azzāba system, a distinctive administrative model rooted in the Ibadi tradition, as a potential solution to enhance institutional efficiency and strengthen public trust through community participation. Employing descriptive and analytical methods, this research provides a novel perspective by presenting the underexplored Azzāba system as a localized governance model. In addition, it proposes a series of reforms aimed at aligning the performance of waqf institutions with the principles of social justice and the objectives of sustainable development.

Keywords: Islamic Economics, Waqf, Libya, Azzaba, Ibadiyya.

JEL Codes: Z12, I38, Q01

GİRİŞ

İslam iktisat düşüncesi sınırsız bireysel karı önceleyen kapitalizme ve bireyler arasındaki üretkenlik ve teşvik farklılıklarını yeterince dikkate almayan sosyalist yaklaşıma karşı, ahlaki bir çerçevede sosyo-ekonomik kalkınmayı hedefler, bu doğrultuda Kur'an'ın *bollukta ve darlıkta infak* (Kur'an-ı Kerim, Âl-i İmrân, 3/134) teşvik etmesi ve Hz. peygamber'in hadisinde insan ölümünden sonra dahi sürekli sevap kazandıran *sadaka-i cariye* (Müslim, Vasiyet, 14) vurgusu sermayenin atıl kalmasını önler, vakıf ise bu ilkeyi kurumsallaştıran, anaparayı koruyup gelirini kamu yararına sunan etkin iktisadi modellerden biri karşımıza çıkar. Sahabe-i Kiram vakıfların birey ve toplumun ekonomik, sosyal ve ahlaki ıslahındaki etkisini fark ederek bu alanda öncülük etmiştir. Vakıf, toplumsal dayanışmayı, mali istikrarı ve ahlaki değerleri güçlendiren köklü bir kalkınma kurumudur.

Libya'da vakıflar, siyasi ve güvenlik koşullarından kaynaklanan zorluklara rağmen hayır çalışmalarında etkin rol oynamaktadır; ancak bu koşullar vakıf mallarına tecavüz ve yağmalanmaya yol açmıştır. Bu çalışma, mevcut literatür ışığında Libya'daki vakıf yönetiminin karşı karşıya olduğu yapısal sorunları ve yatırım mekanizmalarını şekillendiren temel unsurları ele alıp, vakıfların toplumsal kalkınmadaki rolünü güçlendirmeye yönelik kavramsal ve bütüncül bir çerçeve sunmayı hedeflemektedir. Araştırma, şu soruları yanıtlamayı amaçlar: Libya'daki siyasi ve toplumsal dönüşümler ışığında vakıf yönetiminin mevcut durumu nedir? Vakıf sisteminin yönetimi ve yatırımlarının gelişimini etkileyen başlıca zorluklar nelerdir? Vakıfların toplumsal görevlerini etkin şekilde yerine getirebilmesi için ne tür çözüm ve öneriler sunulabilir? Çalışmanın amacı öncelikle Libya'daki vakıf yönetiminin mevcut durumunu ve bu alandaki temel zorlukları literatür temelinde ortaya koymakta; ardından bu analizden hareketle, vakıfların toplumsal rolünü güçlendirecek ve işlevlerini daha etkin kılacak uygulanabilir çözüm önerileri geliştirmektedir.

Araştırmanın önemi, vakfın dini ve sosyo-ekonomik boyutunu ele alarak Libya'daki karar vericilere bilimsel içgörüler sunmayı ve bu yolla vakfın kalkınmasını ve sürdürülebilirliğini desteklemeyi amaçlar. Araştırma, vakıfların durumunu tarif için betimsel yöntemi, zorlukları ve politikaların etkinliğini değerlendirmek için analitik yöntemi kullanır. Ortaya konan çalışmalardan Abdulmunim Al-Dali'nin 2018 tarihli "Vaki'u İdaret ve İstithmar el-Evkaf fi Libya" başlıklı çalışması, organizasyonel ve yasal zayıflıklar, mülklerin yasa dışı sömürülmesi, yatırım ve denetim eksikliği gibi sorunları ortaya koymuş; yasaların geliştirilmesi ve güven artırıcı reformlar önermiştir. Sonrası Al-Tayyib Zuaita'nın 2020 tarihli "İdâretü İstismârâtî'l Vakf fi Libya: Et-Tahaddiyât ve'l-Hulûl" başlıklı ise, çalışmasında tanımlayıcı ve analitik yöntemleri esas alarak yürüttüğü araştırmada Libya'daki vakıf kurumunun karşılaştığı yapısal sorunları incelemiş ve özellikle 1972 tarihli 124 No'lu Kanun sonrasında ortaya çıkan hukuki ve idari boşluklar ile organizasyonel ve mali yetersizlikleri ele almış, elde edilen bulgular vakıf kurumlarının planlama, organizasyon ve denetim işlevlerinde belirgin eksiklikler bulunduğunu göstermektedir, bundan hareketle sorunların giderilmesine yönelik olarak vakıf performansının artırılmasını hedefleyen hukuki ve kurumsal düzenlemelere dayalı çözüm önerileri sunmuştur, Bu çalışma, önceki araştırmalardan farklı olarak İbadi metodolojisi çerçevesinde vakıf yönetimi mekanizmalarını ele almakta ve bu mekanizmaların Libya vakıf

sistemine uygulanmasına yönelik pratik öneriler sunmaktadır. Böylece çalışmanın vakıf sektörünün karşı karşıya olduğu temel sorunların çözümüne katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

1. VAKFIN TANIMI, TÜRLERİ VE AMAÇLARI.

1.1. Vakfın (Habis) Tanımı

Lügat anlamı itibarıyla “Vakıf” kelimesi Arapça kökenli olup "ve-ka-fe" fiilinden türemiştir. Bu fiil durdurmak, alıkoymak ve sabit kılmak anlamlarına gelir. (İbn Manzûr, 1999, s.373) Terim anlamıyla, fıkıh âlimleri mezheplerine göre vakfın tanımını yaparken, vakfedilen malvarlığının (ayn) mülkiyetinin vakfeden kişide kalıp kalmadığı veya Allah'ın mülkiyetine geçip geçmediği konusunda farklı görüşler ortaya koymuştur. Libya'da hâkim olan İbaziyye ve Maliki mezhepleri esas alınarak, bu iki mezhebin vakıf tanımını, İslami Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetim Kuruluşu'nun (AAOIFI) tanımıyla birlikte ele alınmaktadır.

- İbaziyye Mezhebine Göre: *Aslı sabit kalmak kaydıyla, yararlanılması mümkün olan bir malın hem vakfedenin hem de başkalarının mülkiyet tasarrufundan çıkarılarak, gelirinin Allah'a yakınlaşma amacıyla bir hayır alanına tahsis edilmesidir* (Atfeş, 1972, s.453).

- Mâlikî Mezhebine Göre: *Bir malın faydasını, o mal mevcut olduğu sürece başkasına tahsis etmek; malın kendisinin ise hukuken de olsa vakfedenin mülkiyetinde kalmaya devam etmesidir* (El-harâşî, 1317H, s.387).

- İslami Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetim Kuruluşu'na (AAOIFI) Göre: *Vakıf, malvarlığının mülkiyeti devreden tasarruflardan alıkonulması ve bu malvarlığından elde edilen menfaatin, vakfedilen kişilere veya amaçlara sadaka olarak harcanmasıdır.* (Şer'i Standartlar, 2017, s.833)

Yukarıdaki tanımlar farklı fiki ve kurumsal yaklaşımları yansıtsa da, vakfın özünün malın aslının (aynının) tasarruflardan alıkonulması -kısmen olsa dahi- ve bu maldan elde edilen faydanın belirli bir hayır alanına tahsis edilmesi esasında birleştiği görülmektedir.

1.2. Vakıf Türleri

İslam'ın başlangıcından itibaren Müslümanlar şeriat ve geleneklerine uygun olarak muhtaçların ihtiyaçlarını karşılamaya ve toplumsal dayanışmayı yaymaya çalışmış, vakıf sistemini kullanarak kendi kendine yeterliliği sağlamışlardır. Vakıf edilenin niteliğine göre vakıflar iki türe ayrılır, Hayri (Genel) vakıflar ve aile (özel) vakıfları.

- Hayri Vakıf diğer vakıf türünden ayıran temel özellik, gelirinin vakfedenin çocukları ya da ailesine değil, toplumun genelindeki sosyal bir ihtiyacın karşılanmasına yönelik olmasıdır. Bu tür vakıf sevap kazanma amacıyla kurulur ve geliri bir hayır kurumuna veya kamu yararına sunulur (Kendi, 2019, s.33). Bu nedenle eğitim, sağlık, ibadet gibi hayatın her alanında hayri vakıf tesis edilebilir.

- Aile Vakfı ikiye ayrılır; vakfedenin mirasçı olan çocuklarına yönelik vakıf ve mirasçı olmayan akrabalara yani aynı aile, kabile veya köy halkına yönelik vakıf. İlk tür yani mirasçılara yönelik vakıf fiki açıdan birçok tartışmaya yol açmıştır, özellikle bu tür vakıfların vakfedenin sağlığında mı yoksa ölümünden sonra mı geçerli olacağı ve mirasçılara vasiyetin hükmü gibi konular, fiki olarak karmaşık sorunlar doğurmaktadır. Bu nedenle, İbadi fiki (Kendi, 2019, s.40) ve Libya mevzuatı bu tür vakıf uygulamasını yasaklamıştır. İkinci tür ise,

doğrudan vakfedenin mirasçı olmayan geniş aile çevresine veya mensubu olduğu topluluğa yönelik vakıflardır. Her ne kadar bu tür vakıflarda kamuya açık bir fayda söz konusu olmasa da “aile” kavramının geniş anlamıyla ilişkilendirilir. Ancak bu tür vakıflar da Libya yasalarına göre yasaklanmıştır, buna rağmen uygulamada bazı aile vakıflarının hâlâ devam ettiği görülmektedir.

1.3. Vakıfların Amaçları

Toplumsal dayanışmayı güçlendirmeyi ve ihtiyaç sahibi kesimleri desteklemeyi hedefleyen hayri vakıflar, öncelikle toplumun genel refahına odaklanır. Bu amacı gerçekleştirmek için cami ve hastane gibi kamusal tesisler inşa ederek, kitap basımını finanse ederek ve eğitim halkalarını destekleyerek bilginin yayılmasına öncülük eder ve bu yolla sürdürülebilir kalkınmaya önemli bir katkı sunar. Öte yandan aile vakıfları öncelikli olarak belirli bir aile veya kabilenin bireylerine odaklanırken, özellikle kriz anlarında mali güvenlik sağlamak ve sosyal etkinliklere destek olmak yoluyla toplumsal bütünlüğün korunmasına hizmet eder.

2. VAKIF KURUMUNUN YÖNETİMİ VE YATIRIMI

Vakıfların çeşitliliği ve faydaları getirilerinin yüksekliği nedeniyle kötü niyetli kişiler tarafından hedef alınmasına yol açmaktadır. Aile vakıflarında genellikle vakfeden ya da kabile sorumlusu tarafından bir vekil atanırken, hayri vakıflar sayısal çoğunlukları ve üzerlerinde denetim eksikliği nedeniyle daha fazla tecavüze maruz kalmaktadır; bu da ihmal ve zarar görmelerine neden olur. Bu bağlamda, vakıf yönetiminin vakıf mallarını korumak için sağlam planlama ve kurumsal denetim mekanizmalarına, varlıklarını geliştirmek, envanterlerini çıkarmak, görevlilerini şer’i ve yasal olarak hareket etme konusunda eğitmek ve onları izlemek için kurumsal bir denetim ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

2.1. VAKIF MALLARININ YÖNETİMİ TANIMI

Vakıf mallarının yönetimi, vakıf malların korunmasını, geliştirilmesini ve gelirlerinin hak sahiplerine basiretli bir şekilde ulaştırılmasını kapsayan bütüncül bir süreci ifade eder. Bu süreç her aşamasında İslam şeriatının genel ilkelerine ve vakfedenin belirlediği özel şartlara uygun hareket etmeyi gerektirir. (Dali, 2018, s.56)

2.2. VAKFIN YÖNETİM TARİHİ

Fıkıh âlimleri vakıfların yönetimini "nâzır-ı vakıf" terimi altında incelemişler, bu yönetim modern resmî kurumlar aracılığıyla değil, İslam medeniyetinde tarihsel köklere sahip bir şekilde gerçekleşmiştir. Vakıfların kurumsal yönetimi erken Hicri yüzyıllarda başlamış, örneğin Hişam b. Abdulmelik’in Mısır’daki vakıfların yönetimini Tûbe b. Nemr’e emanet ettiği ve vakıfların işlerini düzenlemek, mallarını korumak ve gelirlerinin şer’i şekilde harcanmasını sağlamak için bağımsız bir divan kurduğu model, bu konuda en eski örneklerden biridir (Sercani, 2010, s.82). Devletin müdahalesi, düzenleyici yasaların çıkarılmasıyla vakıf sisteminin yapısını değiştirmiş, bağımsız nâzırların rolünü azaltmış ve bireysel vakıf girişimlerini zayıflatmıştır. Bu durum idari durgunluğa üretim verimliliğinde ve mali getirilerde düşüşe yol açarak vakıfların sosyal ve ekonomik rollerini olumsuz etkilemiştir (Mansuri ve Mesdur, 2006, s.7).

Vakıfların yönetimi tarih boyunca gelirlerinin yatırımında esneklik göstermiştir; nâzırlar (vekiller), aslı korunurken sabit gelir elde etmek için kira sözleşmeleri gibi döneme uygun yöntemler kullanmışlardır. Ancak günümüzde ekonomik faaliyetlerin karmaşıklaşmasıyla mudârebe, selem, kira sukuku, azalan müşareke, gayrimenkul sukuku, müzaraa, müsakat ve hisse senedi yatırımları gibi çağdaş İslami yatırım yöntemlerinin benimsenmesi zorunlu hale gelmiştir. Bu yöntemler kârlılık ile riskler arasında denge ve şer'i kurallara bağlılık şartıyla vakfı geliştirir ve etkisini maksimize eder (Dali, 2018, s.78)

2.3. VAKIF YATIRIMININ TANIMI

Yatırım tanımları türüne ve süresine göre değişiklik gösterir, bu tanımlardan bazıları şunlardır:

- *Mevcut bir değerden vazgeçerek gelecekte daha yüksek bir değer elde etmeyi amaçlama. Yatırımcı, gelecekte daha büyük mali getiriler elde etmeyi bekler; böylece doğrudan harcama fırsatından vazgeçmenin, enflasyonun etkisi ve risklere girme durumunun telafisini umar.* (Ubade vd., 2018, s366)

- *İslam ekonomisinde vakıf yatırımı, vakıf nazırının, vakıf mallarını korumak, geliştirmek ve şer'i yollarla yatırım yapmak için sarf ettiği fikri ve mali çabalar olarak tanımlanır. Bu süreç, şeriatın amaçlarına ve vakfedenlerin arzularına uygun olarak, şer'i bir nassa aykırı olmamak kaydıyla gerçekleştirilir.* (Hattab, 2013, s.5)

2.4. VAKIFLARIN YATIRIM KISITLAMALARI

Vakıf malları, gayrimenkuller ve araziler gibi sabit ve para ile ekipmanlar gibi taşınabilir olarak ikiye ayrılır. Vakfın yatırımı şer'i kurallara uygun olarak vakfedilen asıl malın kendisini veya gelirini kapsar. Vakıf bir ibadet olduğundan yalnızca şer'an mübah olan alanlarda yatırım yapılabilir, asıl malın korunması, getirinin artırılması, riske atılmaması ve vakfın amaçlarına zarar verilmemesi şarttır. Bu yatırım sözleşmelerinin değerlendirilmesi için belirli şartlar ve kriterler gerektirir, bu şartların sağlanması gerekenler şunlardır:

- Asıl mülkiyetin kaybedilmemesi; yatırım faaliyetleri sonucunda vakıf malının mülkiyeti el değiştirmemeli. Vakıf mallarının satılması, bağışlanması gibi mülkiyet devri anlamına gelen işlemler, ancak istisnai ve zorunlu durumlarda özel şartlar altında meşru olabilir.

- Vakfedenin şartına aykırı olunmamalı; bazı durumlarda vakfeden, vakfın kuruluşunda gelirlerin dağıtımı veya yatırım yöntemleri konusunda ayrıntılı şartlar koyar, fakihlerin belirttiği üzere *vakfedenin şartı, şâriin nassı gibidir* ilkesine uygun olarak, şer'an mübah sınırlar içinde bu şartlara uyulması zorunludur. (El-Kindi, 2019, s.133)

- Bakım ve onarım payı ayrılması; vâkıf gelirin bir kısmının varlığın bakımına ayrılmasını şart koşması tercih edilir; böylece varlığın üretkenliği korunur, eğer şart koşmamışsa bile nâzır bunu ihmal etmemeli, aksi halde vakıf malı zamanla değer kaybedebilir ya da tamamen kaybolabilir.

- Yatırım türü vakıf malının doğasına uygun olmalı; mülkün niteliğine uygun yatırım şekli seçilmelidir ki hem süreklilik sağlansın hem de hak sahiplerinin yararlanması garanti altına alınsın.

- Bölgesel kalkınma; gerektiğinde vakıf kurumunun çevresindeki bölgesel ve çevresel projelere fon yönlendirilmelidir. (Ubade, 2018, s.369)

- Mevcut ve gelecek nesillerin hak sahiplerinin çıkarları arasında denge sağlanmalıdır.
- Kira sözleşmeleri; fiyat dalgalanmalarından etkilenebilecek uzun vadeli olmamalıdır.
- Ticari ve yatırım teamüllerine göre en güvenli yatırım araçları seçilmeli; yüksek riskli yatırımlardan kaçınılmalıdır. (Zuvita, 2020, s.20)
- Uzmanlara danışılmalı ve kayıpları en aza indirmek için fizibilite çalışmaları gibi modern yöntemler kullanılmalıdır.

3. VAKIFLARIN LİBYA'DAKİ MEVCUT DURUMU: SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

İslam Hicri birinci yüzyılda Libya'ya ulaşmış, Müslümanlar ilk vakıf kurumu olarak camiler inşa etmeye başlamış ve bu camilerin giderlerini karşılamak için arazi ve gayrimenkuller tahsis etmişlerdir. İslam'ın yayılmasıyla birlikte vakıflar çeşitlenmiş; zaviyeler, kuttablar (Kur'an okulları) ve muhtaçlara destek sağlanması gibi alanları kapsayarak öz yeterlilik sağlanmıştır (Dali, 2018, s.165).

Osmanlı döneminde vakıf sistemi İstanbul'da Vakıflar Nezâreti'nin kurulması ve Trablus Eyaleti'nde şubelerinin açılmasıyla kurumsal bir idari yapı kazanmıştır. Trablus'ta Vakıflar Müdürlüğü kurulmuş ve vakıfların yönetimi ile gelirlerinin toplanmasını düzenleyen bir kanun çıkarılmıştır. Bu, aile vakıfları üzerindeki kontrolü güçlendirmiş ve vakıfların çeşitliliğini ve gelirlerini artıran bir *vakıf uyanışına* zemin hazırladı. İtalyan işgali sırasında Libyalı ve İtalyanlardan oluşan karma bir komisyon vakıfları incelemek ve reform yapmak için kurulmuştur. Trablus surlarının bakımı için ayrılan Sur Vakfı'nın gelirleri İtalyan makamlarının ilim öğrencilerinin komşu ülkelere eğitim için gitmesini yasaklamasının ardından, Yüksek İslam Okulu'nun (Ahmed Paşa Koleji) kurulmasında kullanılmıştır. Bu okul işgalin sonuna kadar ilim öğrencileri yetiştirmede önemli bir rol oynamış (Bin Mes'ud, 1953, s.155). Krallık döneminde Kur'an okulları çoğalmış, vakıflar üç vilayette (Trablus, Berka, Fizan) kira değerlendirme komisyonu aracılığıyla yönetilmiştir. Ayrıca, Senusi tarikatı yaymak ve İslam dinini tanıtmak amacıyla Senusi zaviyelerinin tüzel kişilik olarak düzenlenmesine dair bir kararname çıkarılmış; bu zaviyeler devlet gelirleri ve vakıf getirileriyle desteklenmiştir (Zeriki, 2007, s.109). Krallık sonrası dönemde bağımsız bir mali yapıya sahip tüzel kişilik olarak Genel Vakıflar Kurumu kurulmuş, bu kurum vakıfların kullanım ve geliştirilmesine ilişkin maddi ve düzenleyici hükümleri belirlemiştir. Bu dönemde çıkarılan en önemli kanunlardan biri aile vakıflarının sona erdirilmesi olmuştur (Dali, 2018, s.180). Libya'daki vakıfların bu dönemlerde çeşitlilik gösterdiği görülmekte olup en öne çıkanları arasında cami ve kuttab vakıfları, çiftlik ürünlerinden fakirlere ayrılan vakıflar, mushaf ve ilim kitapları gibi sadaka-i cariyeye, ribat, Haremeyn-i Şerifeyn ve telif sistemi vakıfları yer almıştır (Dali, 2018, s.187).

3.1. VAKIFLARIN DEVLET YÖNETİMİNDEKİ SORUNLAR

Vakıf kurumunun mevcut sorunlarının çoğu şu şekilde özetlenebilir:

- Vakıfların yönetimi devletin kontrolü altına girmesiyle işlevselliği ve rolü üzerinde olumsuz etkilerle karşılaşmıştır. Bu kontrol 1971 tarihli 10 sayılı Kanun ile vakıfların devlet mülkiyetine dahil edilmesiyle başlamış; bu durum vakıf mallarının gasp edilmesine,

bazılarının zayıf iradeli kişilerce çalınmasına ve vakıfların şer'i hükümlerinin çoğunun ihlal edilmesine yol açmıştır. (Zuvita, 2020, s.40)

- Devlet 1972 tarihli 124 sayılı Kanun hükümlerine göre mülkiyeti elinden alınan veya başka yerlerle değiştirilen vakıflara tazminat ödememiştir. 2010 tarihli 21 sayılı Kanun vakıf yönetimine bireylerden ve kamu kurumlarından alacaklarını tahsil etme yetkisi vermiş, ancak bu kanun 2015 yılına kadar etkinleştirilmemiş ve yalnızca bireyler üzerinde uygulanmıştır. Özellikle Genel Elektrik Şirketi gibi birçok devlet kurumu vakıf arazilerini üzerlerine düşen mali yükümlülükleri ödemediği için kullanmıştır. (Zuvita, 2020, s.41)

- Toplumda vakfa bağış yapma konusunda farkındalık eksikliği bulunmakta ve eski vakıfların yerlerinin bilinmesi ile belgelenmesi konusunda toplumu bilgilendirme yapılmamaktadır. Çoğu vakıf geleneksel olarak bilinir veya sözlü olarak aktarıldı, yaşlıların vefat etmesi ve bu malların belgelenmemesi, devlette nüfuz sahibi kişilerin gayrimenkul belgelerini sahteleştirerek bu malları gayri şer'i yollarla ele geçirmesine olanak sağlamıştır.

- Vakıf kurumunun çok yönlü faydaları konusunda yeterli bilinçlendirme yapılmaması, halkın vakfı yalnızca cami ve Kur'an kursu inşa etmekle sınırlı bir faaliyet olarak algılamasına neden olmuştur. Oysa vakıflar yoksullara destek, eğitim, sağlık ve üretim projelerini finanse etme gibi alanlarda sosyal ve ekonomik kalkınmaya önemli katkılar sağlayabilir.

- Vatandaşların kayıp vakıfları bildirme konusundaki isteksizliği. (Zuvita, 2020, s.42)

- Aile vakıflarının durdurulmasına ilişkin yasanın çıkarılması, gerek Genel Vakıflar Kurumu'nun performansından duyulan memnuniyetsizlik, gerekse mezhepsel anlaşmazlıklar nedeniyle birçok kişinin yeni vakıf kurmaktan çekinmesine yol açmış; bu durum aile vakıflarının sosyal dayanışmayı destekleme ve aileler ile kabileler içinde mali güvenliği sağlama rolünü sınırlandırmıştır.

- İnsanların eski vakıfları desteklemekten kaçınması; bu isteksizliğin nedenlerinden biri vakfın topluma sunduğu değerın zayıf hissedilmesi ve bunun halka yeterince açık bir şekilde gösterilmemesidir. (Zuvita, 2020, s.43)

- Vakıf yatırımı yönetiminde uzman personel sayısının kurumun diğer birimlerine kıyasla az olması, vakıf yatırım projelerinin planlanması ve etkin bir şekilde uygulanması kapasitesini zayıflatmaktadır. (Dali, 2018, s.272)

- Vakıf yönetimindeki merkezîyetçilik, yatırım işlemlerinde gecikmelere yol açmaktadır. Yetkilerin ve temel kararların merkezi yönetimde toplanması, şube ofislerine veya yerel yatırım birimlerine etkili bir yetki devri yapılmaması, karar alma süreçlerinde yavaşlığa, idari işlemlerin gecikmesine ve bazı yatırım fırsatlarının kaçırılmasına neden olmaktadır.

- Alt kiralama (başkasına kiraya verme) uygulaması, yasa dışı olmasına rağmen yaygın bir sorundur. Vakıflar bu tür kiralamaları yasaklamış olsa da yasaların etkin biçimde uygulanmaması, bazı kiracıların bu yasağı görmezden gelmesine neden olmuştur. (Dali, 2018, s.213)

- Kiracıların vakıf gayrimenkullerinden çıkmak istememesi ve bu mülkleri çocuklarına miras bırakma eğilimi.

- Düzensiz şartlarla yapılmış uzun vadeli kira sözleşmeleri, devletin bu konuda gerekli denetimi yapmaması ve halkın *vakıf mallarının kira bedellerinin düşük olması gerektiği* yönündeki yanlış inancı, bazı taşınmazların aynı aileler tarafından uzun süre işgal edilmesine ve yeni kiracılara geçememesine neden olmuştur.

- Çalışanların ücret ve maaş sisteminin zayıflığı, komisyonlar kurulduğunda ödenen geçici ödüllere bağımlılık; bu komisyonlar genellikle geçici niteliktedir.

3.2. İBADİ AZZABE SİSTEMİNDEN VAKIF YÖNETİMİ İÇİN ÖNERİLEN ÇÖZÜM OLARAK YARARLANMA

3.2.1. AZZABE'NİN TANIMI

Azzabe; dindarlık, doğruluk, dini bilgide derinlik, emanet ve dürüstlük sahibi kişiler arasından seçilen bir topluluktur. Bu topluluk, İbadi toplumunda iyiliği emretme ve kötülüğü menetme görevini el ve dil ile yerine getirir; bazen dini ve dünyevi tüm işleri üstlenir. Bu terim, Hicri beşinci yüzyılda bu heyete kullanmaya başlamıştır. (Cabiri, 1975, s.64)

3.2.2. KURULUŞ TARİHİ VE FAALİYETLERİ

Bu heyetin kuruluşu Libyalı Ebu Abdullah Muhammed bin Bekr el-Fersitai'ye dayanır. O, döneminin seçkin alimleriyle temas kurmuş (Bin Ömer, 1987, s.23) ve doğduğu yer olan Libya'da onlardan ilim öğrenmiştir. Öğrenim alanı Libya ile sınırlı kalmamış, Tunus'a da uzanmıştır, Mizab Vadisi'nde İbadilere yönelik baskılar nedeniyle Righ Vadisi'nden Mizab Vadisi'ne geçtiğinde Azzabe sisteminin ilk temellerini atmaya başlamıştır. Bu sistem başlangıçta dini bir eğitim sistemi olarak ortaya çıkmış, ancak zamanla dini, sosyal ve siyasi hayatın çeşitli alanlarını düzenleyen kapsamlı bir sisteme dönüşmüştür. Sağlam ve köklü temeller üzerine inşa edilen bu sistem İbadi toplumunda istikrar kazanmış ve kökleşmiş, toplumun farklı yönleriyle varlığını sürdüren bütüncül bir kuruma dönüşmüştür. Azzabe heyeti üstlendiği yüce görevlerin doğasını yansıtan katı katılım şartlarıyla öne çıkar. Sorumlulukları yalnızca dini alanla sınırlı kalmaz; sosyal ve siyasi işlerin denetimini de kapsar. Bu düzenli dayanışmacı ve bilinçli bir toplum inşa etmenin temel taşı olmasını sağlar.

3.2.3. AZZABE SİSTEMİ VE EKONOMİK İŞLERDEKİ ROLÜ

Azzabe sistemi, şura ilkesine dayanan ve toplumdan doğan, özellikle ekonomik sorunlar olmak üzere çağdaş meseleleri ele almak için vakfi temel bir araç olarak kullanan bir kurumdur. Vakıflara vekil atanması, mali emaneti korumaya yönelik özenin bir yansımasıdır ve manipülasyonu önleyen, makamın dürüstlüğünü koruyan titiz şartlar aracılığıyla gerçekleştirilir. Bu şartlar sosyal, ekonomik ve ahlaki boyutlar taşıyarak vakfın sürekliliğini ve amaçlarının gerçekleşmesini sağlar. Bu şartlar şunlardır: (Bin Ömer, 1987, s.23)

- Heyet şeyhi tarafından belirli kriterlere göre iki vekilin atanması.
- Açgözlülüğü önlemek için çok varlıklı veya orta halli olmaları ve mali davranışlarda ölçülülüğü sağlamak için yaşlı olmamaları.
- Dürüstlüklerini veya ailevi görevlerini etkileyebilecek maddi baskılardan kaçınmak için çok sayıda çocuğa sahip olmamaları.
- Paraların korunması amacını gerçekleştiren temel bir ahlaki şart olarak emanet.
- Takva ve kamu yararını değerlendirme yeteneği.
- Şura ilkesini somutlaştırmak ve hata oranını azaltmak için birinin diğerinin bilgisi olmadan hareket etmemesi.

• Vekillerin görevleri, gelir ve giderleri kontrol etmek, vakıfları geliştirmek, Azzabe'nın bütçesini denetlemek ve paralar ile sadakaları, özellikle ihtiyaçlarını göstermeyen iffetli kişilere dağıtmayı içerir. Bu sistem günümüzde de devam etmekte olup, özellikle Cezayir'in Girdâye vilayetinde öne çıkmaktadır; bu bölge refah ve kalkınma ile tanınır.

3.2.4. AZZABE SİSTEMİNDEN YARARLANARAK LİBYA VAKIFLARININ YÖNETİM VE YATIRIMINI REFORM ETME MEKANİZMASI

İbadi Azzabe sistemi şura ilkesine dayalı yerel yönetim, ahlaki disiplin ve öz denetim üzerine kurulu bütünleşik bir model sunar, bu yönüyle Libya vakıflarının yönetimini geliştirmek için etkili bir ilham kaynağı olabilir. Bu yaklaşımdan yola çıkarak Azzabe sisteminin temel ilkelerinden yararlanılarak geliştirilen reform önerileri birkaç ana başlık altında toplanabilir.

Azzabe modelinden esinlenen yerel denetim komitelerinin kurulması, Azzabe modeli esas alınarak oluşturulacak yerel denetim komiteleri, vakıf yönetiminde şeffaflığın ve toplumsal katılımın güçlendirilmesine katkı sağlayabilir. Bu komitelerin her bölgenin sosyo-kültürel dinamikleri dikkate alınarak, güvenilirliği ve toplumsal itibarıyla öne çıkan kişilerden oluşturulması ve hem geleneksel hem de yasal yetkilerle desteklenmesi önerilmektedir. Bu tür bir yapı vatandaşlar ile merkezi denetim kurumları arasında kurumsal bir iletişim ve güven mekanizması oluşturarak vakıf mallarına yönelik usulsüzlüklerin önlenmesinde tamamlayıcı bir rol üstlenebilir. Ayrıca komitelerin şeffaf ve yerel düzeyde erişilebilir olması, toplumun vakıf faaliyetlerine yönelik güvenini artırarak yeni vakıf girişimlerinin teşvik edilmesine katkı sunabilir.

Mezhepsel ve sosyal çeşitliliğin yönetimi, Libya'nın sahip olduğu mezhepsel ve sosyal çeşitliliği vakıf yönetiminde bir çatışma unsuru olmaktan çıkarılıp bir zenginlik kaynağına dönüştürülebilir. Bu hedefe ulaşmak için vakıf ofislerinin yönetim yapıları her bölgenin özgün toplumsal dokusunu yansıtacak şekilde doğrudan şehir halkı tarafından oluşturulmalı. Özellikle farklı grupların bir arada yaşadığı şehirlerde tüm bileşenler arasında dengeli bir temsilin sağlanması ve sürecin bölgedeki kanaat önderleriyle koordinasyon içinde yürütülmesi, potansiyel gerilimleri önleyerek toplumsal uyumu güçlendirecektir.

Vakıf Yatırım Sisteminin Reformu, vakıf mallarının atıl kalmasını önlemek ve kurumların devamlılığını güvence altına almak, yatırım sisteminin kapsamlı bir şekilde ıslah edilmesini gerektirir. Bu konuda Azzabe sisteminin sürdürülebilir kaynak oluşturma yaklaşımı model alınabilir. Bu modelden hareketle Libya Genel Vakıflar Kurumu, statik ve verimsiz yöntemler yerine şeriata uygun mudarebe ortaklıkları veya yerel iş insanlarıyla kurulacak kâr paylaşımına dayalı projeler gibi esnek ve dinamik yatırım modelleri geliştirmeli. Bu yeni modeller öncelikli olarak atıl durumdaki tarım arazileri ve gayrimenkuller gibi yüksek potansiyelli vakıf varlıklarının İslami finans uzmanlarıyla kurulacak kurumsal ortaklıklar aracılığıyla ekonomiye kazandırılmasına odaklanabilir.

Vakıf Mevzuatının Düzenlenmesi, vakıflara yönelik toplumsal güveni artırmak hukuki altyapının güncellenmesini gerektirir. Bu doğrultuda Azzabe sisteminin adil ve şeffaf düzenleme tecrübesinden ilham alınarak 1972 tarihli 124 sayılı Vakıflar Kanunu'nun yeniden gözden geçirilmesi değerlendirilebilir. Bu süreçte kamu yararına zarar vermeyeceği katı şartlarla güvence altına alınan aile vakıflarının kurulmasına yeniden izin verilmesi de

düşünülebilir. Ancak bu tür vakıflar yerel komitelerin denetimi ve Genel Vakıflar Kurumu'nun gözetimi altında faaliyet göstermeli, böyle bir çift katmanlı denetim vatandaşların vakıf kurumuna olan güvenini artırarak bağış yapmaları için bir zemin oluşturabilir. Şeffaflığın ve kanun uygulamasının etkinliği, toplumsal disiplini sağlamak adına geleneksel kurallarla desteklenmeli. Ayrıca yeni yasal düzenlemeler vakıf mallarına tecavüz edenler veya kira gibi mali yükümlülüklerini yerine getirmeyenler için caydırıcı nitelikte mali, idari ve sosyal yaptırımlar içermeli.

Son olarak, vakıf kurumlarının sürdürülebilirliği için devlet desteğine olan bağımlılıklarının azaltılması ve mali özerkliklerinin sağlanması zorunlu kılabilir. Bu konuda kaynakları etkin yöneterek topluluk içinde kendi kendine yeterlilik oluşturan tarihsel modeller örnek alınabilir. Bu doğrultuda vakıf fonlarının atıl bırakılması yerine, yenilikçi ve kârlı yatırım araçlarıyla değerlendirilmesi ve bu yolla kurumların kendi gelirlerini üretmesi teşvik edilmeli.

SONUÇ

Yukarıdaki incelemelerden, Libya'daki vakıfların karşılaştığı temel sorunların yatırım yönetimindeki zayıflık, halkın vakıf kurumlarına olan güveninin azalması, mezhepsel anlaşmazlıklardan kaynaklanan zorluklar ve vakfın toplumsal önemi konusundaki farkındalık eksikliği etrafında yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Bu sorunların analizi sonucunda şu temel bulgulara ulaşılmıştır:

- Yatırım Yönetimindeki Zayıflık; Libya'daki vakıf yönetimi yatırım verimliliğindeki eksiklikten dolayı mali getirilerin azalması ve vakıfların sosyal ile ekonomik rollerinin zayıflaması gibi sonuçlarla karşı karşıyadır.
- Toplumsal Güven Kaybı; aşırı devlet müdahalesi, idari yolsuzluk ve vakıf mallarına yönelik ihlaller, vatandaşların vakıf kurumlarına duyduğu güveni önemli ölçüde sarsmıştır.
- Mezhepsel Anlaşmazlıklar; mezhepsel farklılıklar, aile vakıflarının kurulması ve yönetimi üzerinde olumsuz etkiler yaratarak vakfın toplumsal dayanışma işlevini sınırlamıştır.
- Toplumsal Farkındalık Eksikliği; toplum genelinde vakfın yalnızca cami veya Kur'an zaviyesiyle sınırlı bir dini kurum olduğu yönünde yanlış bir algı bulunmaktadır. Bu durum vakfın eğitim, sağlık ve kalkınma alanlarındaki rollerinin fark edilmemesine yol açmaktadır.
- Yasal ve İdari Sorunlar; vakıfların devlet mülkiyetine dahil edilmesi (1971 tarihli 10 sayılı Kanun) ve alacak tahsiline ilişkin yasaların etkin uygulanmaması, vakıf arazilerinin karşılıksız kullanılmasına ve düzensiz uzun vadeli kira sözleşmelerine neden olmuştur.
- Azzabe Sisteminin Değeri; İbadi toplumunda uygulanan Azzabe sistemi vekil seçiminde katı kriterler getirerek mali emanet bilincini güçlendirmekte ve yolsuzluğu azaltmaktadır. Bu sistem şura ilkesi ve ahlaki disiplin temelinde toplumun etkin katılımını sağlamaktadır.
- Yerel Katılım Modelinin Güçlendirilmesi; Azzabe sisteminden yararlanılarak vatandaşlar ile vakıf kurumları arasında güveni artıran bağış ve bakım faaliyetlerini teşvik eden yerel bir vakıf yönetim modeli oluşturulmalıdır.
- Mezhepsel Sorunların Çözümü; vakıf ofislerinin yönetimi bölgenin mezhepsel ve sosyal yapısı dikkate alınarak halk tarafından seçilmeli, karma şehirlerde farklı mezheplerden

temsilciler ve yerel ileri gelenlerden oluşan bir danışma konseyiyle koordinasyon sağlanmalıdır.

- Vakıf Yatırım Sisteminin Reformu; uzun vadeli kira sözleşmelerine aşırı bağımlılık azaltılmalı, mudaraba, yatırım portföyleri ve özel sektör ortaklıkları gibi esnek ve kârlı yöntemlere geçilmelidir.

- Kayıp Vakıfların Tespiti ve Değerlendirilmesi; Kaybolmuş veya kullanılmayan vakıf malları tespit edilerek, gelirlerinin sürdürülebilir şekilde değerlendirilmesi amacıyla uzman yatırım kuruluşlarına yönlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

Bin Mes'ud, M. (1953). Kaenneke ma'î fi Trâblus ve Tûnus. Maci Matbaası.

Bin Ömer, İ. (1987). Nizâm el-Azzâbe devruhu fi el-hayât el-ictimâ'iyye ve el-tekâfiyye bi-Vâdî Mîzâb [Doktora tezi]. Cezayir Üniversitesi.

Cabiri, F. (1975). Nizâm el-'Azâbe 'inde el-İbâdiyye el-Vehbiyye fi Cerbe. Kültür İşleri Bakanlığı.

Dali, A. (2018). Vaki'u İdaret ve İstithmar el-Evkaf fi Libya [Doktora tezi]. UIN Sunan Ampel Surabaya University.

El-harâşî, M. (1317). Şerhu'l-Harâşî ala Muhtasarı Halîl. Al-Matba'a al-Kubrâ al-Amîriyya.

Etfayyîş, M. (1972). Şerhu'n-Nil ve Şifau'l-Alil. Erşad Yayınevi.

Hattab, H. (2013). Zavâbitü istismâr el-vekf fi'l-fikhi'l-islâmî [Bildiri sunumu]. IV Vakıflar Konferansı. El-Camiatu'l-İslâmiyye, Suudi Arabistan.
<https://waqef.com.sa/upload/A3t31QS2n1Of.pdf>

İbnü Manzur, M. (1999). Lisanü'l-Arab. Dar Ihya al-Turath al-Arabi Yayınları.

Kindi, M. (2019). El-ameliyyetü'l-vakfiyye takdîr iktisâdî islâmî. Mecmûat Maskat li'l-a 'mâl et-Ticâriyye

Kur'an-ı Kerim. (2011). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Mansuri, K ve Mesdur, F (2006). Nahvu nemüzecc muessesî metetavvir liidaretil evkâf. Mecelletü'l-ulûmi'l-insâniyye, 9. http://www.webreview.dz/IMG/pdf/_6-3.pdf

Müslim, b. H. (2006). Sahîh Muslim. Beyrut: Dâr İhyâ' al-Turâs al-'Arabî.

Sercani, R. (2010). Rava'i el-evkaf fi el-Hadâra el-İslâmiyya. Nehdet-ü Mısır Yayınevi.

Şer'i Standartlar (2017). Şer'i Standartlar. İslami Finans Kurumları için Muhasebe ve Denetim Kurumu.

Ubade, İ., Dahile, N., ve Melhem, M (2018). Müsâhemetü'l-mesârifi'l-islâmiyye fi istismâri'l-emvâli'l-evkâfiyye takdîrun iktisâdiyyun islâmî. El-Mecelletü'l-Ürdunniyye fi'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye. 14(4), 361-379.

https://www.researchgate.net/publication/335984882_msahmt_almsarf_alaslamyt_fy_astthmar_alamwal_alwqfyt

Zeriki, C. (2007). *Mebâhis fî el-vekf el-İslâmî. Dâr el-Kutub el-Vaṭaniyye.*

Zuvita, A. (2020). *İdâretü İstismârâtî'l Vakf fî Libya: Et-Tahaddiyât ve'l-Hulûl [Yüksek lisans tezi]. El-Câmiatu'l-İslâmiyye el-Âlemiyye, Malezya.*